

ספרים

היוצאים לאור
על-ידי

חברת מקיצי נרדמים

תשס"ח

שנת קמ"ו ליסוד החברה ושנת ע"ה להעברתה לארץ ישראל

ראשי החברה

הוועד הפועל בישראל (ירושלים)

יונה פרנקל
יושב ראש

שולמית אליצור
חגי בן-שמאי
חיים זלמן דימיטרובסקי
יעקב זוסמן
מרדכי עקיבא פרידמן

שמחה עמנואל
מזכיר כבוד

חברי כבוד

שמואל אשכנזי, ירושלים	חיים סולוביצ'יק, ניו יורק
מלאכי בית-אריה, ירושלים	שמואל סירא, פריז
זאב בן-חיים, ירושלים	יוסף יגון (פנטון), פריז
מאיר בניהו, ירושלים	שלמה קלמן רייף, קיימברידג
משה גיל, תל-אביב	בנימין ריצ'לר, ירושלים
ישראל ייבין, ירושלים	יהודה רצהבי, תל-אביב
שניאור זלמן ליימן, ניו יורק	אברהם שישא הלוי, לונדון
מנחם חיים שמלצר, ניו יורק	

שירי ר' אהרן אלעמאני

שירי ר' אהרן אלעמאני

יוצאים לאור

בצירוף מבוא
חילופי נוסח וביאורים

בידי

שרה כהן

הוצאת מקיצי נרדמים
ירושלים תשס"ח

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד המדע, התרבות והספורט: מינהל התרבות, האגף לתרבות ואמנות

הפצה: מוסד ביאליק, 02-6797942

מסת"ב 9-009-1010-462-965-978 ISBN

כל הזכויות שמורות לחברת מקיצי נרדמים

נדפס בישראל

דפוס דף-נוי בע"מ, ירושלים

Printed in Israel

תוכן העניינים

פתח דבר

11

מבוא

פרק א: תולדות המחקר

15

15 .1 פתיחה

15 .2 תולדות המחקר

21 .3 הספר שלפנינו

פרק ב: ר' אהרן אלעמאני וביתו

24

24 .1 פתיחה

24 א. השירים והאיגרת שכתב ריה"ל אליו

25 ב. תעודות ומכתבים מן הגניזה

25 ג. מעשי בית דין בחתימתו

26 .2 מוצאו ותארו

28 .3 עיסוקיו

31 .4 מעמדו ועושרו

32 .5 קשריו עם יהודה הלוי

34 .6 אויבים ומתנגדים

35 .7 משפחתו: בניו, נכדיו וניניו

פרק ג: היקף היצירה וסוגי הפיוטים

38

38 .1 פתיחה

40 .2 סליחות

41 .3 קינות לתשעה באב

42 .4 צידוק הדין

42 .5 פיוט למילה

43 .6 רשות לברכו

44 .7 פיוט לפורים

44 .8 רהטים

45	9. פיוט לשבועות
45	10. שירי חול
47	פרק ד: ייחוס הפיוטים
54	פרק ה: ענייני תבנית
54	1. פתיחה
54	2. תבניות ספרדיות
54	א. שירים בתבנית מעין אזורית
57	ב. סטרופת פתיחה ורפרין
59	ג. תבנית המרובעים
60	ד. מרובע ספרדי שקול
61	ה. תבניות ביניים
62	ו. שירי אזור
64	ז. שירים שקולים שווי חרוז
65	ח. שירים סטרופיים שווי חרוז
66	3. תבניות ארכאיות
66	א. שירים חד-חרוזיים בלתי שקולים
66	ב. שירים הבנויים סטרופות חד-חרוזיות
67	ג. פיוטי תבנית
69	4. קישוטי תבנית
69	א. מילת קבע
69	ב. סיומת מקראית
74	5. סיכום
76	פרק ו: חריזה ומשקל
76	1. נורמת החריזה
78	2. חילופי עיצורים ותנועות בחריזה
79	3. תבניות חריזה
80	4. משקל השירים
84	פרק ז: דרכי שירה
84	1. פתיחה
84	2. כינויים
87	3. דימויים
91	4. מטפורות וסמיכויות מטפוריות
97	5. צימודים ואליטרציות
101	6. הפסיחה
101	7. השיבוץ המקראי

103 8. חילופי דוברים ונמענים

105 פרק ח: תכנים בפיוטי ר' אהרן אלעמאני

105 1. פתיחה

105 2. הסליחות

110 3. הקינות לתשעה באב

114 4. צידוק הדין

114 5. הפיוט למילה

115 6. רשות לברכו

116 7. הפיוט לפורים

117 8. רהטים

119 9. הפיוט לשבועות

119 10. סיכום

121 פרק ט: לשון וסגנון

126 פרק י: דרכי ביצוע (הלחנים)

פרק יא: השירה העברית במצרים ומקומו של ר' אהרן אלעמאני
בהתפתחותה

132 1. אופייה של הפייטנות המזרחית המאוחרת עד המאה האחת-

132 עשרה

137 2. ההשפעה הספרדית במזרח: עליות ומורדות

3. הפיוט במצרים במאה השתים-עשרה על פי יצירת אהרן

145 אלעמאני וחבריו

145 א. ר' אהרן אלעמאני

149 ב. צדוק אלעמאני

150 ג. רב נתן בן שמואל החבר

152 4. משוררים עבריים במצרים אחרי אהרן אלעמאני

א. משוררים הכותבים בסגנון ספרדי מובהק: אלעזר הכהן בן חלפון

152 ואחרים

154 ב. קליטה חלקית של המודל הספרדי: אברהם בר הלל

155 ג. שמירה עיקשת על הדגמים המזרחיים המסורתיים: ידותון הלוי

156 5. סיכום

שירי ר' אהרן אלעמאני

161 סליחות (א-מו)

276 קינות לתשעה באב (מז-נא)

288 צידוק הדין (נב)

291	פיוט למילה (נג)
294	רשות לברכו (נד)
297	פיוט לפורים (נה)
300	רהטים (נו–נט)
306	פיוט לשבועות (ס)
309	שירי חול (סא–סב)
311	סליחה שייחוסה מסופק (סג)

מפתחות ורשימות

315	מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים
327	מפתח כתבי היד
330	לוח הכינויים
333	מפתח הכינויים
339	מפתח החתימות
340	מפתח כללי
344	פיוטי מחברים שונים הנזכרים בספר
347	רשימת השירים

פתח דבר

יְיָ אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אֲוֶדָּךְ.

ספר זה מציג בפני הקורא מהדורה מדעית מבוארת ומלווה בחילופי נוסחאות של שירי ר' אהרן אלעמאני — משורר שחי ופעל במצרים במחצית הראשונה של המאה השתים-עשרה — בליווי מבוא הדן בפירוט בכל הנושאים העולים מן העיון בשירים. חשיבות מיוחדת נודעת לקובץ שיריו של ר' אהרן, משום שהוא הנציג המובהק של הפייטנות העברית במצרים באותה עת, הן בכמות יצירותיו שהגיעו לידינו והן באיכותם המשובחת. הקורא ימצא בספר זה גם תיאור רחב של התהליך המורכב של קליטת הפואטיקה הספרדית אצל פייטני המזרח, ובעקבותיו מסקנות מעניינות בדבר אופייה של שירת הקודש העברית במצרים במאה השתים-עשרה.

ראשיתו של ספר זה בעבודת מחקר שנכתבה באוניברסיטה העברית בירושלים בהדרכתה של פרופ' שולמית אליצור. תודה עמוקה אני חבה לה על שטרחה עמי ללא לאות בכל שלבי המחקר ובהתקנת הספר לדפוס. רבות מעצותיה המכריזות ומהערוותיה מאירות העיניים משוקעות בעבודה זו. הערכתי ותודתי על כל שפעלה עמי במקצועיות, במסירות ובמאור פנים, רבה מלהיאמר. חובה נעימה היא לי להודות גם לחברי הוועדה המלווה של מחקר זה: פרופ' מנחם בן ששון, ד"ר מתי הוס וד"ר טובה בארי, שאף האירה את עיני בהערוותיה החשובות.

תודתי אמורה כאן גם לכל הספריות שבהן שמורים כתבי היד המשמשים מקור לשירים שבספר זה על הרשות לפרסם את תוכנם. תודה מיוחדת נתונה לעובדי המכון לתצלומי כתבי היד העבריים ולספרניות אולם הקריאה למדעי היהדות שבספריה הלאומית בירושלים על עזרתם האדיבה ושירותם המסור. יעמדו על הברכה והתודה גם עובדי מכון שוקן בירושלים שהתירו לי באדיבותם להשתמש בכתבי היד השמורים באוצרותיהם.

הנהלת חברת מקיצי נרדמים קיבלה על עצמה את הוצאתו של הספר לאור; עובדי דפוס דף-נוי, ובעיקר העומד בראשו מר פליקס דן, ביצעו את המשימה של סידור הספר ועימודו במיומנות, בדיוקנות, בטוב טעם וברוח טובה. תודה לכולם. בני משפחתי כולם עמדו לצדי כל העת וסייעו בעידודם ובתמיכתם לעבודת המחקר ולהוצאת הספר. בעלי, ציון, יצר בעבורי במהלך כל שנות העבודה האינטנסיביות תנאים אופטימליים לכתיבה, ואף קרא הגהה של הספר. הורי, תמר

ושלום אסולין, שמו תמיד בראש מעייניהם את ערכי הלימוד, קניית הידע והרחבת האופקים של ילדיהם. יאריך ה' ימיהם בטובה ובבריאות.

זכות גדולה נפלה בחלקי לעבוד, מזה עשרים שנה, במפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה שעל יד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, בו אני שותפה לחדווה הכרוכה בהפחת חיים בדפים הבלים שאצרה גניזת קהיר בחובה. זכות גדולה עוד יותר הייתה לשהות במשך שנים ארוכות במחיצתו של פרופ' עזרא פליישר שעמד בראש המפעל, לעבוד לצדו וללמוד מתורתו. אין די מילים שיכולות לבטא את הכרת הטובה והתודה על זכות כפולה ומכופלת זו, וקצרה הלשון מלתאר את שקיבלתי מפרופ' פליישר כחוקר וכאדם. את נושא המחקר המתפרסם בספר זה הציע לי פרופ' פליישר, והוא אף השתתף בלבטים ובהכרעות שנדרשתי להם תוך כדי ביצועו וצפה בעניין בהתקדמות עבודתי עד סמוך לפטירתו. השלמת המחקר ופרסום הספר בהוצאת מקיצי נרדמים, הוצאה שפליישר עמד בראשה במשך שנים ארוכות, מהווים בעבורי סגירת מעגל מרגשת. לצערי הרב לא אוכל עוד להראות את פרי עבודתי למורי הגדול. פרופ' עזרא פליישר נפטר לבית עולמו בראש חודש אב תשס"ו, ואת כאב חסרוננו אני חשה מדי יום. את הספר הזה אני מבקשת להקדיש לזכרו.

שרה כהן

ירושלים, אדר"ר תשס"ח